

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ

ΜΥΘΟΛΟΓΙΕΣ

*

ΜΑΘΗΜΑ

*Έναρκτήρια παράδοση στην έδρα
της Φιλολογικής Σημειολογίας της Λογοτεχνίας
στο Collège de France (7 του Γενάρη 1977)*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΚΑΙΤΗ ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΥ – ΙΟΥΛΙΕΤΤΑ ΡΑΛΛΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ

ΚΕΔΡΟΣ

Τί είναι σήμερα ένα μύθος ; Θά δώσω άμέσως μιά πρώτη απάντηση, παραπολύ άπλή, άπόλυτα σύμφωνη μέ τήν έτυμολογία : *ό μύθος είναι λόγος*¹.

Ο ΜΥΘΟΣ ΕΙΝΑΙ ΛΟΓΟΣ

Δέν είναι, φυσικά, ό όποιοσδήποτε λόγος : για να μετατραπεί σε μύθο, ή γλώσσα χρειάζεται ιδιαίτερες συνθήκες, πού θά τίς δείξουμε παρακάτω. Αυτό όμως πού θάπρεπε από τήν άρχή κιόλας να τονίσουμε μέ έμφαση, είναι πώς ό μύθος αποτελεί ένα σύστημα επικοινωνίας – είναι ένα μήνυμα. Αυτό υποδηλώνει πώς ό μύθος δέν μπορεί να είναι ούτε αντικείμενο, ούτε έννοια, ούτε ιδέα : είναι ένας τρόπος σημειοδότησης, μιά μορφή. Θά χρειαστεί άργότερα να δώσουμε σε τούτη τή μορφή ιστορικά όρια, να υποδείξουμε τόν τρόπο χρήσης της, να επενδύσουμε και πάλι τήν κοινωνία μέ τή μορφή αυτή : όπως και να νά, πρέπει πρώτα να τήν περιγράψουμε σά μορφή.

Βλέπουμε πώς θάταν πλάνη να επιχειρήσουμε μιά ουσιαστική διαχώριση ανάμεσα στα μυθικά αντικείμενα : αφού ό μύθος είναι λόγος, τό καθετί πού ανάγεται στήν όμιλία μπορεί να είναι μύθος. Ό μύθος δέν όρίζεται από τό αντικείμενο του μηνύματός του, αλλά από τόν τρόπο πού προφέρει αυτό τό μήνυμα : στον μύθο υπάρχουν όρια μορφής, δέν υπάρχουν όρια ουσίας. Ωστε, λοιπόν, όλα μορφούν να αποτελέσουν μύθο ; Ναι, τό πιστεύω, γιατί τό Σύμ-

¹ Θά μπορούσαν να μου αντιτάξουν εκατό άλλες έννοιες τής λέξης « μύθος ». Προσπαθώ όμως εδώ να δώσω όρισμό σε πράγματα και όχι σε λέξεις.

παν μᾶς υποβάλλει ἄπειρες ιδέες. Κάθε ἀντικείμενο του κόσμου εἶναι δυνατό νά μετατραπεί : ἀπό ἐρημικό καί βουβό νά γίνει προφορικό, νά γίνει κτῆμα τῆς κοινωνίας, γιατί κανένας νόμος, φυσικός ἢ ὄχι, δέν ἀπαγορεύει νά μιλάει κανείς γιά τά πράγματα. Ἐνα δέντρο εἶναι ἕνα δέντρο, χωρίς ἀμφιβολία. Ἄλλά ἕνα δέντρο μέ τά λόγια τῆς Μινού Ντρουέ δέν εἶναι πιά ἕνα σκέτο δέντρο, εἶναι ἕνα δέντρο στολισμένο, προορισμένο γιά μίαν ἰδιαίτερη κατανάλωση, ἐπενδυμένο μέ λογοτεχνικούς ἐξωραϊσμούς, μέ ἀνταρσίες, μέ εἰκόνες, κοντολογίς, μέ μιά κοινωνική *χρήση* πού προστίθεται στήν καθαρή ὕλη.

Φυσικά, ὅλα δέν λέγονται ταυτόχρονα : μερικά ἀντικείμενα κατακτώνται ἀπό τόν μυθικό λόγο γιά μιά στιγμή, ὕστερα ἐξαφανίζονται, ἄλλα παίρνουν τή θέση τους, φτάνουν ὡς τό μῦθος. Ὑπάρχουν, ἄραγε, ἀντικείμενα *μοιραῖα* ὑποβλητικά, ὅπως ὁ Μποντλαίρ τό πίστευε γιά τή Γυναίκα ; Ἄσφαλῶς ὄχι : μπορούμε νά διανοηθοῦμε πανάρχαιους μῦθους, δέν ὑπάρχουν ὅμως αἰῶνιοι· γιατί ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία εἶναι ἐκείνη πού μεταλλάζει τό πραγματικό σέ λόγο, αὐτή καί μόνο αὐτή ρυθμίζει τή ζωή καί τό θάνατο τῆς μυθικῆς γλώσσας. Ἀρχαία ἢ ὄχι, ἡ μυθολογία δέν μπορεῖ παρά νά ἔχει ἱστορική βάση, γιατί ὁ μῦθος εἶναι ἕνας λόγος ἐπιλεγμένος ἀπό τήν ἱστορία : δέν μπορεῖ νά ξεπηδήσει ἀπό τή « φύση » τῶν πραγμάτων.

Ὁ λόγος αὐτός εἶναι ἕνα μήνυμα. Μπορεῖ λοιπόν κάλλιστα νά εἶναι καί κάτι ἄλλο ἐκτός ἀπό προφορικός· μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ μέ τή γραφή ἢ μέ παραστάσεις : ὁ γραπτός λόγος, ἀλλά καί ἡ φωτογραφία, ὁ κινηματογράφος, τό ρεπορτάζ, ὁ ἀθλητισμός, τά θεάματα, ἡ διαφήμιση – ὅλα αὐτά μπορούν νά χρησιμεύουν σάν ὑπόβαθρο στόν μυθικό λόγο. Ὁ μῦθος δέν μπορεῖ νά ὀριστεῖ οὔτε ἀπό τό ἀντικείμενό του, οὔτε ἀπό τήν ὕλη του, γιατί σέ κάθε ὕλη μπορεῖ αὐθαίρετα νά ἀποδοθεῖ κάποια σημασία : τό βέλος πού χρησιμοποιεῖται μέ τή σημασία τῆς πρόκλησης, εἶναι καί αὐτό λόγος. Χωρίς ἀμφιβολία, γιά τήν ἀντίληψη ἢ εἰκόνα καί ἡ γραφή, λογουχάρη, δέν ἀπευθύνονται στήν ἴδια μορφή συνείδησης· ἡ εἰκόνα ἄλλωστε αὐτή καθαυτή ἐπιδέχεται πολ-

λούς τρόπους ἀνάγνωσης : ἕνα σχηματικό διάγραμμα σημειοδοτεῖ πολύ περισσότερο ἀπό ἕνα σχέδιο, μιά ἀπομίμηση πολύ περισσότερο ἀπό ἕνα πρωτότυπο, μιά γελοιογραφία πολύ περισσότερο ἀπό μιά προσωπογραφία. Ἄλλά δέν πρόκειται πιά ἐδῶ γιά ἕναν θεωρητικό τρόπο παράστασης : πρόκειται γιά αὐτή τήν εἰκόνα πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτή τή σημειοδότηση : ὁ μυθικός λόγος ἀποτελεῖται ἀπό μίαν ὕλη πού εἶναι *κιάλας* κατεργασμένη καί πού προορίζεται γιά τήν κατάλληλη ἐπικοινωνία : καί ἐπειδή ὅλα τά ὕλικά τοῦ μῦθου, παραστατικά ἢ γραφικά, προϋποθέτουν μιά σημαίνουσα συνείδηση, μπορούν καί νά ἐξεταστοῦν ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ὕλη τους. Ἡ ὕλη αὐτή ἔχει κάποιο νόημα : ἡ εἰκόνα εἶναι, χωρίς καμιά ἀμφιβολία, πιά ὑποβλητική ἀπό τή γραφή, ἐπιβάλλει ἄμεσα τή σημασία, χωρίς νά τή ἀναλύει, χωρίς νά τή διασκορπίζει. Αὐτό ὅμως δέν ἀποτελεῖ συστατική διαφορά. Ἡ εἰκόνα γίνεται γραφή τήν ἴδια στιγμή πού ἀποκτᾶ σημασία : καί ὅπως ἡ γραφή, ἀπαιτεῖ κι αὐτή μιά *δυννητική κρίση*.

Διευκρινίζουμε πῶς στό ἐξῆς, μέ τίς λέξεις *γλώσσα* (langage)*, *ὀμιλία*, *λόγος*, κ.τ.λ., θά ἐννοοῦμε κάθε μονάδα καί κάθε σημειοδοτική σύνθεση, προφορική ἢ ὀπτική : μιά φωτογραφία θά εἶναι γιά μᾶς λόγος, τό ἴδιο ὅπως καί ἕνα ἄρθρο ἐφημερίδας· τά ἴδια τά ἀντικείμενα μπορούν νά γίνονται λόγος, ἂν σημειοδοτοῦν κάτι. Ὁ γενικευμένος αὐτός τρόπος ἀντίληψης τῆς γλώσσας δικαιολογεῖται, ἄλλωστε, ἀπό τήν ἴδια τήν ἱστορία τῆς γραφῆς : πολύ πρὶν ἀπό τήν ἐπινοήση τοῦ ἀλφαβήτου μας, ἀντικείμενα ὅπως λογουχάρη τό « κιπού » τῶν Ἴνκα, ἢ σχέδια ὅπως τά εἰκονογράμματα, ἦταν κανονικοί λόγοι. Αὐτό ὅμως δέν θά πεί πῶς πρέπει κανείς νά μελετᾶ τόν μυθικό λόγο ὅπως τή γλώσσα : στήν

* Στήν ἑλληνική δέν ὑπάρχει ἀκόμα διαχωρισμός ἀνάμεσα στίς ἑννοίες langage = γλώσσα ὡς ὀμιλία, λόγος, λαλιά, μέσο ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους καί ἔκφρασης τῆς σκέψης τους μέ φωνητικά σημεῖα (πού μπορούν νά πάρουν καί γραφική μορφή) καί langue = γλώσσα ὡς τό σύνολο τῶν λέξεων καί τῶν συντακτικῶν κανόνων τῆς λαλιάς μιάς ὀρισμένης κοινότητας ἀνθρώπων (ἔθνους κτλ.) (Σημ. Μετ.).

πραγματικότητα, ο μύθος σχετίζεται με μία γενική επιστήμη – επέκταση της γλωσσολογίας : τή *σημειολογία*.

Ο ΜΥΘΟΣ ΣΑΝ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ὡς μελέτη τοῦ λόγου, ἡ μυθολογία δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά ἓνα τμήμα τῆς εὐρύτατης αὐτῆς ἐπιστήμης τῶν σημείων πού καθιερώθηκε ἀπό τόν Saussure ἐδῶ καί σαράντα χρόνια, μέ τό ὄνομα *σημειολογία*. Ἡ σημειολογία δέν ἔχει ἀκόμα ὀλοκληρωθεῖ. Μολαταῦτα, ἀπό τήν ἐποχή κίβλας τοῦ Saussure, καί κάποτε ἀνεξάρτητα ἀπό αὐτόν, ἓνα μεγάλο μέρος τῆς σύγχρονης ἔρευνας δέν ἔπαυε νά ἀσχολεῖται μέ τό πρόβλημα τῆς σημειοδότησης : ἡ ψυχανάλυση, ὁ στρουκτουραλισμός, ἡ εἰδητική ψυχολογία, καθώς καί ὀρισμένες νέες μέθοδοι λογοτεχνικῆς κριτικῆς πού ἐγκαινιάστηκαν ἀπό τόν Bachelard, δέν ἐξετάζουν ἓνα γεγονός παρά στό μέτρο πού σημειοδοτεῖ. Ὅμως, τό νά ὀρίζει κανεῖς σάν προϋπόθεση μιᾶς σημειοδότησης, εἶναι νά προσφεύγει στή σημειολογία. Δέν θέλω μ' αὐτό νά πῶ πῶς ὅλες αὐτές οἱ ἔρευνες βασίζονται στή σημειολογία : ἡ καθεμίᾳ τους ἔχει διαφορετικό περιεχόμενο. Ἐχουν ὅμως κοινή ὑπόσταση : εἶναι ἐπιστήμες τῶν ἀξιών· δέν ἀρκοῦνται νά βροῦν ἓνα γεγονός : τό ὀρίζουν καί τό διερευνοῦν ἀπό τήν ἄποψη τῆς *ἀξίας χρήσης**.

Ἡ σημειολογία εἶναι μιᾶ ἐπιστήμη τῶν μορφῶν, ἀφοῦ ἐξετάζει τίς σημειοδοτήσεις ἀνεξάρτητα ἀπό τό περιεχόμενό τους. Θά ἤθελα νά μιλήσω γιά τήν ἀναγκαιότητα καί τά ὀρια μιᾶς τέτοιας ἐπιστήμης τῶν μορφῶν. Ἡ ἀναγκαιότητα ἐπιβάλλει τήν ἀκριβόλογη ἔκφραση. Ὁ Ζντάνοφ εἰρωνευόταν τόν φιλόσοφο Ἀλεξαντρόφ πού μιλοῦσε γιά « τή σφαιρική δομή τοῦ πλανήτη μας ». « Πιστεύαμε ὅς τώρα », λέει

* Ἐπιστήμες τῶν ἀξιών ἢ ἀξιολογικές ἐπιστήμες : Αἰσθητική, Ἠθική κτλ. Κατά τόν ἀμερικανό φιλόσοφο Charles William Morris (στό βιβλίο του *Signs, Language and Behavior*, 1946) ἓνα σημείο λειτουργεῖ σάν σύμβολο πού δηλώνει τήν ἀξία ἐνός ἀντικειμένου σάν ἐκτιμητής του (appraiser) (Σημ. Μετ.).

ὁ Ζντάνοφ, « πῶς μονάχα ἡ μορφή μποροῦσε νά εἶναι σφαιρική ». Ὁ Ζντάνοφ εἶχε δίκιο : δέν μπορεῖ κανεῖς νά μιλάει, γιά δομές μέ ὄρους μορφῆς – καί ἀντίστροφα. Μπορεῖ ἴσως, στό ἐπίπεδο τῆς « ζωῆς », νά ὑπάρχει μονάχα ἡ ἀξεχώριστη ὀλότητα δομῶν καί μορφῶν. Ἀλλά ἡ ἐπιστήμη ἀδιαφορεῖ γιά τό ἄφατο : αὐτό πού τῆς εἶναι ἀπαραίτητο, εἶναι νά μιλάει γιά τή « ζωή », ἄν θέλει νά τή μεταμορφώσῃ. Ἀλλωστε, γιά νά ἀποφύγει τήν ἐξωπραγματική – πλατωνική, δυστυχῶς – σύνθεση, κάθε κριτική πρέπει νά ἐπιδίδεται στόν βασανιστικό ἔλεγχο, στό ἔντεχνο μέσο τῆς ἀνάλυσης, καί ἀσχολούμενη μέ τήν ἀνάλυση, νά προσαρμόζει τίς μέθοδοι καί τίς γλώσσες. Ἄν δέν κατατροχεῖται ἀπό τήν ἔμμονη ἰδέα τοῦ « φορμαλισμοῦ », ἡ ἱστορική κριτική θά ἦταν ἴσως λιγότερο ἄγονη· θά εἶχε καταλάβει πῶς ἡ ἐξειδικευμένη μελέτη τῶν μορφῶν δέν ἔρχεται καθόλου σέ ἀντίφαση μέ τίς ἀπαραίτητες ἀρχές τῆς ὀλότητας καί τῆς ἱστορίας. Ἀντίθετα μάλιστα : ὅσο περισσότερο ἓνα σύστημα εἶναι ἐξειδικευμένο ὡς πρὸς τίς μορφές, τόσο περισσότερο ἐπιδέχεται ἱστορική κριτική. Παραλλάζοντας ἓνα γνωστό ρητό, θάλεγα πῶς ὁ λίγος φορμαλισμός ἀπομακρύνει ἀπό τήν ἱστορία, ἐνῶ ὁ πολὺς μᾶς ξαναφέρνει σ' αὐτήν. Ὑπάρχει, μήπως, καλύτερο παράδειγμα πληρέστερης κριτικῆς, ἀπό τήν περιγραφή, ταυτόχρονα μορφική καί ἱστορική, σημειολογική καί ἰδεολογική, τῆς ἀγιοσύνης στό ἔργο *Saint-Genet* τοῦ Σάρτρ ; Ὁ κίνδυνος, ἀντίθετα, βρίσκεται στό νά θεωροῦμε τίς μορφές διαφορούμενα ἀντικείμενα, μισο-μορφές, μισο-οὐσίες, καί νά δίνουμε στή μορφή μιᾶ οὐσία μορφῆς, ὅπως ἔκανε, λογουχάρη, ὁ ζντανοφικός ρεαλισμός. Τοποθετημένη μέσα στά ὀριά της, ἡ σημειολογία δέν ἀποτελεῖ μιᾶ μεταφυσική παγίδα : εἶναι μιᾶ ἐπιστήμη ἀνάμεσα σέ πολλές ἄλλες, ἀναγκαῖα ἀλλά ὄχι ἐπαρκής. Καί αὐτό πού προέχει, εἶναι νά ἀντιληφθοῦμε πῶς ἡ ἐνότητα μιᾶς ἐξήγησης δέν ἐγκτεῖται στόν ἀκρωτηριασμό τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης προσέγγισής της, ἀλλά, σύμφωνα μέ τόν Ἐνγκελς, στόν διαλεκτικό συντονισμό τῶν ἰδιαίτερων ἐπιστημῶν πού τήν ἀφοροῦν. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τή μυθολογία : εἶναι ταυτόχρονα καί μέρος τῆς σημειολογίας σάν τυπολογικῆς